

Зінченко С.В. Самоосвіта як важливий чинник професійної успішності дорослої людини / Зінченко С.В., Веселівський Р.Б. // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення у контексті подолання кризи ринку праці: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / уклад.: Л.М. Капченко та ін. – К.: ІПК ДСЗУ, 2015. – С. 265-271.

Зінченко С.В., канд пед. наук, ст. наук. співр.
(Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України, м. Київ)

Веселівський Р.Б., канд пед. наук, доцент
(Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності ДСНС України, м. Львів)

САМООСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підвищення вимог до інтелекту дорослої людини, до її мобільності і здатності постійно навчатися, відбувається в умовах технічного прогресу, появи нових професій, великого накопичення інформації і розширення масштабів людської діяльності. У зв'язку з цим контингент дорослих людей залучений у процес навчання, тобто людина вчиться впродовж усього життя.

Проте слід зазначити, що для дорослої людини основним видом діяльності стає професійна. Саме професійна діяльність формує потребу дорослого в знаннях, його мотиви й пізнавальні інтереси. Потреба в знаннях і позитивна мотивація впливають на процес самовдосконалення психіки людини. Тому важливу роль в освіті дорослих відіграє самоосвіта. Численними дослідженнями встановлено, що ефективність і

результативність процесу самоосвіти особистості суттєво залежать від рівня розвитку спеціальних особистісних якостей, від засвоєння знань, умінь здійснювати самоосвіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ефективності навчання, цілеспрямованого формування готовності до самоосвіти проаналізовано науковцями Ю. Бабанським, А. Громцевою, В. Ільїним, Н. Половніковою, Л. Рувинським, А. Усовою, Т. Шамовою та ін. На ефективності процесу самоосвіти акцентують увагу А. Кузьмінський, В. Маралов, О. Сердюк, Г. Цукерман, О. Шевченко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Підготовка, перепідготовка та постійне підвищення кваліфікації фахівців, створення на виробництві системи неперервної освіти кадрів, є важливими умовами професійного та інтелектуального розвитку людини. Тривалість навчання впливає на закріплення працівника за певною професією, на підвищення його кваліфікації, на можливість перепрофілювання.

Відповідно успішній професійній діяльності фахівців сприяє самоосвіта. Самоосвіта залежить від багатьох факторів, а саме: від досягнутого рівня освіти, ступеня оволодіння професією і професійною майстерністю, основами професіоналізму, прояву пізнавальних і професійних інтересів, єдності загальної і спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективність процесу самоосвіти залежить від готовності, бажання дорослої людини займатися самоосвітою; плануванням, координуванням, коригуванням процесу самоосвіти відповідно до поставленої мети [1, с. 147]. Адже головним завданням самоосвіти є самостійний розвиток і вдосконалення особистості для максимальної підготовки її до життя; формування особистості, здатної не тільки пізнавати оточуюче середовище, але й цілеспрямовано змінювати його на краще. Таким чином, самоосвіта пов'язана з проявом значних вольових зусиль, високим ступенем

свідомості й організованості, ухваленням внутрішньої відповідальності за своє самовдосконалення. Знання, набуті шляхом самоосвіти, міцно зберігаються в пам'яті та продуктивно реалізуються.

Враховуючи зазначене, основу самоосвіти складають прийоми діяльності, установки, якості, вміння:

- ставити цілі, визначати засоби і способи їх досягнення, розуміти сенс поставленого завдання, аналізувати і оцінювати власну діяльність;
- бути сприйнятливим до навколишньої дійсності, критичним і самокритичним в оцінці власних дій і вчинків;
- здійснювати свідомий вибір і нести за нього відповідальність;
- використовувати та напрацьовувати нові прийоми внутрішнього стимулювання самоосвітньої діяльності;
- розширювати особистісні освітні інтереси та потреби [1, с. 159].

У свою чергу, саморозвиток сприяє виникненню потреби людини у самоосвіті. Саморозвиток є свідомим саморегулятивним процесом становлення особистості, який проявляється у її прагненні брати відповідальність за власні справи, вчинки, у розкритті потенційних можливостей і здібностей, вдосконаленні особистісних якостей. Основними характеристиками саморозвитку особистості, зазначає В. Маралов, є життєдіяльність, активність [2, с. 66-67], самостійність, самовизначеність. Саморозвиток неможливий без оволодіння певною сумою знань, тією чи іншою інформацією. Усвідомлені мотиви і визначена мета активізують людину до повсякденного збагачення власного запасу знань [7, с. 56].

У цьому сенсі самоосвіта повинна бути спрямована на формування у викладачів певних компонентів саморозвитку. Л. Хомич виділила такі компоненти саморозвитку [8, с. 129]:

- *самовизначення* – вироблення своєї позиції у житті, світогляду, ставлення до себе і навколишнього світу, розуміння суспільних процесів, уміння поставити завдання і відповідно діяти;

- *самореалізація* – утвердження себе як особистості, яка не обмежує інтересів інших, а також розвиток творчих здібностей (наукових, художніх, технічних, спортивних, організаційно-комунікативних);
- *самоорганізація* – формування навичок психічної саморегуляції, робота над досягненням поставленої мети;
- *самореабілітація* – наявність у людини можливостей захистити себе культурними засобами у несприятливому оточенні, відстояти свою позицію, встановити злагоду; вміння долати конфлікти без нервових перевантажень, здатність зняти напруження; контроль не тільки своєї психіки, емоцій, а й тіла; вміння відпочивати, адекватно оцінювати себе та інших.

Проте справжня самоосвіта неможлива без добре сформованої культури розумової праці – системи раціональних способів розумової діяльності, що складається перш за все з процесів прийому, засвоєння, переробки та передачі знань. Для цього необхідний достатньо високий рівень розвитку сприйняття, уваги, уваги, пам'яті, мислення, креативності. Тому формування культури самоосвіти особистості неможливе без розвитку пізнавальних, творчих здібностей.

Відповідно самоосвіта фахівця є необхідною умовою його професійної діяльності. Здатність до самоосвіти не формується одразу після закінчення навчального закладу, а виробляється безпосередньо у процесі роботи з джерелами інформації, аналізу, самоаналізу. Також здібність до самоосвіти визначається психологічними та інтелектуальними показниками кожної окремої людини.

Однак досить часто, незважаючи на високі здібності особистості до самоосвіти, не завжди цей процес реалізується на практиці. Найбільш розповсюджені причини – відсутність часу, джерел інформації, стимулів і т. ін. Проте це є проявом інертності мислення, так як самовдосконалення повинно бути невід'ємною потребою кожної людини. При цьому самоосвіта може бути продуктивною, якщо у процесі самоосвіти

реалізується потреба особистості до власного розвитку та саморозвитку. Доросла людина усвідомлює як позитив, так і негатив у професійній діяльності, є відкритою для змін; у неї розвинута здатність до рефлексії; здійснюється взаємозв'язок особистісного та професійного розвитку й саморозвитку.

Хоча метою сучасного навчання відповідно до освітніх стандартів є не тільки засвоєння навчальних дисциплін, але й розвиток здібності до самоосвіти, саморозвитку, рефлексії, до розширення і ускладнення індивідуальних інтелектуальних ресурсів особистості, дослідження в даному напрямі є несистематичними.

Тому нами розроблено програму спецкурсу “Психологічні засади самоосвіти дорослих”. Предметом спецкурсу є закономірності процесів і явищ, правила та норми, способи дій, прийоми й методи, необхідні для забезпечення психологічних основ самоосвіти дорослих. Метою спецкурсу є формування у фахівців культури самоосвіти.

Основні завдання спецкурсу:

- формування уявлення про самоосвіту як умову життєвого успіху;
- стимулювання пізнавальної потреби та мотивації;
- розвиток вмінь і навичок самоосвіти;
- формування вмінь і навичок організації наукової самостійної діяльності.

Програма спецкурсу складається з одного змістового модуля. У таблиці 1 представлено тематичний план спецкурсу “Психологічні засади самоосвіти дорослих”.

**Тематичний план спецкурсу
“Психологічні засади самоосвіти дорослих”**

Змістовий модуль I. Формування уявлення про цінності, навички самоосвіти дорослих. Назва теми	Всього годин	Лекції	Практичні роботи	Самостійна робота
1.1. Роль самоосвіти в розвитку особистості	4	2		2
1.2. Пізнавальна потреба та мотивація	4		2	2
1.3. Основи, принципи, форми та методи самоосвіти	4	2		2
1.4. Організація самостійної наукової діяльності	4		2	2
Разом	16	4	4	8
Всього	16	4	4	8

Слухач спецкурсу “Психологічні засади самоосвіти дорослих” повинен знати:

- про роль самоосвіти в розвитку особистості;
- про пізнавальну потребу та мотивацію;
- основи, принципи, форми та методи самоосвіти;
- про наукову організацію праці.

Вміти:

- оцінити прагнення до успіху та уникнення невдачі;
- удосконалювати організацію самостійної наукової діяльності;
- впроваджувати передові прийоми самостійної наукової діяльності;
- поліпшувати умови самостійної наукової діяльності.

Саме на отримання зазначених знань і вмінь спрямоване змістове наповнення тем.

Тема 1.1. Роль самоосвіти в розвитку особистості

1. Система цінностей в житті людини. Вищі цінності. Загальнолюдські цінності. Самоосвіта як цінність.
2. Самоосвіта як спосіб життя. Компоненти самоосвіти. Культура самоосвіти як рівень розвитку компонентів самоосвіти.
3. Планування, організація, принципи самоосвіти. Способи формування готовності до самоосвіти.
4. Пізнавальна активність та пізнавальна самостійність як підгрунття самоосвіти.

Тема 1.2. Пізнавальна потреба та мотивація

1. Пізнавальна потреба та пізнавальна активність. Потреба в самоосвіті як необхідна якість розвиненої особистості, необхідний елемент її духовного життя.
2. Мотив як стійка внутрішня психологічна причина поведінки людини. Єдність мотивів і дій. Мотиви, що стимулюють до самоосвіти.
3. Мотивація як сукупність стійких мотивів, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності особистості. Стимулююча, регулююча, підтримуюча і спрямовуюча функції мотивації.
4. Компоненти мотивації. Критерії прояву мотивації. Роль рефлексії у формуванні мотивації.
5. Мотивація досягнення. Оцінка власних досягнень. Мотив уникнення невдачі як установка, протилежна мотивації досягнення (тест-опитувальник мотивації досягнення А. Меграбяна).

Тема 1.3. Основи, принципи, форми та методи самоосвіти

1. Пізнавальна активність та самостійність, працьовитість як основні характеристики самоосвіти. Зміст самоосвіти.
2. Принципи самоосвіти. Гармонія розуму і відчуттів як принцип самоосвіти.

3. Форми і засоби самоосвіти.
4. Методи самоосвіти як способи самостійного набуття знань, умінь, навичок, розвитку здібностей.

Тема 1.4. Організація наукової самостійної діяльності

1. Поняття наукової самостійної діяльності як сукупності дій, що підлягають загальному задуму.
2. Дії як елементи наукової самостійної діяльності, спрямовані на досягнення конкретних проміжних цілей.
3. Операція як одиниця дії.
4. Удосконалення організації самостійної наукової діяльності.
Впровадження передових прийомів самостійної наукової діяльності.
Поліпшення умов самостійної наукової діяльності.

Отже, організація самостійної пізнавальної діяльності фахівців потребує обґрунтованого, наукового і комплексного підходу для того, щоб її результати були значущими, а сама вона ефективною. Адже під час передачі досвіду, який отримали інші люди, відбувається його своєрідна психологічна “розгортка”, яку здійснює комунікатор по відношенню до реципієнта. Щоб включити реципієнта в контекст повідомлення, комунікатор повинен перш за все активізувати його запити й очікування, викликати у нього потребу у вирішенні поставленої проблеми, привернути до неї увагу [6].

Враховуючи зазначене вище, у різних формах освіти дорослих використовується проблемне навчання, що забезпечує зацікавленість тих, хто навчається, змістом навчального матеріалу і сприяє практичному його використанню.

Природно, що в таких випадках людина потребує соціальної апробації отриманих нею результатів, що психологічно набуває форми звернення до іншої людини з метою верифікації результатів. Повноцінний розумовий акт вимагає рефлексії як адекватної самооцінки результатів з позиції іншої людини, що представляє соціально апробований досвід.

Усвідомлення результатів, тобто їх осмислення за законами логіки і нормативними вимогами науки в ширшому змістовному контексті, і є виходом за межі особистого досвіду, вірніше, включення його в соціальний досвід науки і практики.

У формуванні механізму рефлексії оцінки людиною продуктивних розумових процесів, які вона здійснює на основі інтеріоризації соціальних форм контролю за результативністю індивідуального досвіду, і полягає головний психологічний сенс проблемного навчання. Проблемним може бути як самостійне рішення завдань, так і процес сприйняття повідомлень (усних, письмових), що передаються іншими людьми. У будь-яких формах навчання (особливо в системі освіти дорослих) процес сприйняття повідомлень грає істотну роль.

Найбільша ефективність процесу передачі-сприйняття повідомлення досягається у тому випадку, якщо він структурований як аналог самостійного рішення людиною завдання (від постановки проблеми до висунення гіпотез, до їх перевірки і визначення кінцевого результату).

Проблемні ситуації, що використовуються у різних формах освіти дорослих, розрізняються за спрямованістю результату рішення: за засвоєнням теоретичних знань чи професійної діяльності. Вирішення теоретичних проблем вимагає аналітичного мислення [4]. Практичні ситуації проблемного спрямування характеризуються великою кількістю вихідних змінних і факторів, що на них впливають. Відповідно вирішення практичних завдань вимагає аналізу конкретної ситуації та врахування одночасної дії багатьох факторів [5].

Тому навчання дорослих вимагає спеціального співставлення різних типів завдань і способів їх вирішення, що сприяє усвідомленню дорослою людиною їх специфіки, вміння синтезувати різні види теоретичних знань (психологічних, педагогічних, методичних) відповідно до конкретної ситуації навчання [3].

Однак самостійний синтез знань відносно конкретних проблем можливий лише у випадку, коли людина володіє системою знань. Це сприяє трансформації логіки знання в логіку вирішення практичних завдань.

Висновки за результатами дослідження і перспективи подальших розвідок з даного напрямку. Таким чином, у період дорослості відбувається посилення соціального розвитку особистості, максимальне залучення її до різних сфер суспільних відносин і діяльності, що вимагає мобілізації всіх ресурсів людини, зокрема природних задатків її як індивіда. У той же час процес розвитку особистості залежить від рівня і ступеня її соціальної активності й продуктивності. Період дорослості є найсприятливішим періодом для формування основних підструктур людини, для досягнення нею зрілості як суб'єкта спілкування, пізнання, діяльності. Важливе значення має також криза дорослості, яка несе в собі позитивні витоки, оскільки сприяє самопізнанню, саморозвитку, самовдосконаленню, якісним новоутворенням у психіці.

Враховуючи зазначене, саморозвиток сприяє виникненню у дорослої людини активної потреби у самоосвіті. А це, у свою чергу, призводить до постійного поглиблення професійних знань, умінь і навичок, широкого використання у професійній діяльності сучасних технологій.

Література

1. Кузьмінський А.І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика: [монографія] / А.І. Кузьмінський. – Черкаси, 2002. – 288, [1] с.
2. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития: учеб. пособ. для студ. средн. педаг. учебн. заведений / Владимир Георгиевич Маралов. – М.: Академия, 2002. – 256 с.
3. Моделирование педагогических ситуаций / под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М., 1981. – 235 с.
4. Никитина Н.Н. Введение в педагогическую деятельность: Теория и практика: учеб. пособ. для студ. высш. учебн. заведений / Н.Н. Никитина, Н.В. Кислинская. – 2-е изд. испр. – М.: Академия, 2006. – 224с.

5. Психологические проблемы подбора, подготовки и оценки педагогической деятельности инструкторов производственного обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа 07.02.2014: <<http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/27561//>>. – Загл. с экрана. – Язык рус.
6. Сухобская Г.С. Психологические аспекты проблемного обучения и развитие познавательной активности взрослых учащихся / Г.С. Сухобская [Электронный ресурс]. – Режим доступа 22.04.2015: <<http://www.vorpsy.ru/issues/1984/845/845045.htm>>. – Загл. с экрана. – Язык рус.
7. Смайлс С. Саморазвитие умственное, нравственное и практическое / С. Смайлс; пер. с англ. В. Вольфсон. – Минск, 2000. – 411 с.
8. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: [монографія] / Л.О. Хомич. – К.: Магістр-S, 1998.– 199 с.